

Клевака Леся Петрівна

кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри психології та педагогіки
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Україна

ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДІВ ВИХОВАННЯ У ЖІНОЧИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

Всебічно і гармонійно сформована особистість є метою цивілізованого суспільства. Цей ідеал не втратив своєї значимості протягом сторічч. Методи виховання спрямовані на формування й удосконалення особистості, тому врахування рівня розвитку вихованок – важлива умова їх ефективного використання.

Методи виховання – способи взаємодії суб'єктів виховного процесу, внаслідок якої відбуваються пені зміни в розвитку якостей індивіда, його переконань, почуттів, навичок, поведінки [1, с. 132]. Характеристика методів виховання у жіночих закладах освіти Полтавської губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. вимагає певної їх класифікації: методи формування свідомості; методи організації діяльності і формування досвіду поведінки; методи стимулювання і корекції поведінки людини.

Згідно звітам жіночих закладів освіти [8; 9; 12], методи формування свідомості мають на меті вплив на свідомість, почуття, волю вихованок для пояснення і доведення правильності чи необхідності певної поведінки, норм і правил спілкування, ставлення до оточуючого світу та ін. До цієї групи належать методи: освічення, переконання, прикладу. Завдяки освіченню вчителі жіночих закладів освіти повідомляли про факти, вчинки, події, а також роз'яснювали сутності, значення тих чи інших якостей особистості, принципів, норм і правил поведінки, спілкування, шляхів досягнення певної мети, способів самовиховання, самоосвіти, щоб сформувані на основі набутих знань певні поняття. Як у державних, так і у приватних жіночих закладах освіти особливої уваги надавалося моральному вихованню учениць. Важливе значення у цьому процесі, як зауважував В. Острогорський, належить умілому підбору творів різних письменників, зі зверненням особливої уваги на ідею кожного твору. Так, на уроках можливе наступне використання творів різних письменників з метою освічення: пояснювальне читання, як засіб розуміння слів, частини твору або цілісне сприймання матеріалу; підбір матеріалу для переказу прочитаного; підбір матеріалу для розумного заучування віршів напам'ять; вибір текстів для письмових робіт; підбір матеріалу для уроків з граматики і задиктовування тексту; ознайомлення з письменниками у тому ступені, у якому це доступно і корисно у дитячому віці [7, с. 1-3]. Наприклад, кожна з байок І. Крилова цікава і доступна дитячому розумінню, являє собою просту життєву мораль. Дитяча уява легше сприймає те, що є наочним, і уявлення, сприйняте з байок, надалі допоможе розрізняти типи людей і у літературі, і у житті [7, с. 15]. Твори О. Пушкіна просякнуті любов'ю до природи, людей до життя, що дозволяє сформувані в учнів гуманне ставлення до дійсності [7, с. 31].

Переконання – метод впливу на свідомість, волю індивіда, що сприяє формуванню його нових поглядів, відношень або зміни тих, що не відповідають загальнолюдським і національним нормам і принципам. Метод передбачає обґрунтування певного поняття, відстоювання моральної позиції, оцінки вчинків, дій та ін. [1, с. 141]. Метод прикладу – це метод впливу на свідомість, почуття, поведінку особистості через наслідування. Наслідування спрямоване на відтворення індивідом певних зовнішніх рис, зразків поведінки, котре супроводжується емоційними і раціональними почуттями. Прикладом для

наслідування у жіночих закладах освіти були учителя, викладачі навчальної дисципліни «Закон Божий», класні дами, учениці старших класів, однокласниці, а також використовували приклад літературних героїв та видатних сучасників.

Важливого значення у початковій ланці жіночої освіти набуває позитивний приклад учителя, необхідність з його боку гуманного ставлення до вихованок [4, с. 202]. В учениць виховували справедливість, гуманність, чуйність, співпереживання, доброту, терпіння, толерантне й шанобливе ставлення до представників інших національностей; формували уміння сприймати іншу людину як найвищу цінність, незалежно від кольору її шкіри, релігії чи соціальної приналежності; розвивали внутрішнє бажання позбутися проявів егоїзму, ворожнечі, неприйняття; стимулювали гармонійний розвиток особистості. Вищеперераховані завдання досягалися через читання ученицями спеціально підібраних творів, приклад педагогів і обслуговуючого персоналу закладів, індивідуальні та групові бесіди, переконування. Зразком для наслідування були класні дами (наставниці), оскільки вони найбільше часу проводили з ученицями. Класні дами Полтавської Маріїнської жіночої гімназії були зобов'язані наглядати за ученицями закріпленого за ними класу протягом усього періоду навчання. У 1885-1886 н.р. класних дам нараховувалося 15 [20, с. 84 зв.]. Чотири рази на рік кожний учитель подавав до педагогічної ради відомості успіхів учениць, чотири рази на рік класні дами повідомляли про успішність дівчат їх батькам [18, с. 285/5].

Також у середніх жіночих освітніх закладах з метою виховання позитивних рис характеру використовували: написання творів, рефератів, доповідей, відгуків на актуальні питання виховання; організацію літературних і музичних вечорів, екскурсій, подорожей, відвідування театрів, постановку спектаклів тощо. Наприклад, у Кременчуцькій жіночій гімназії діяли літературний і драматичний гуртки, в яких ставилися п'єси іноземною мовою [14, с. 410]. Головними заходами морально-виховного впливу на вихованок Лубенського єпархіального жіночого училища згідно «Памятної книжке Полтавской губернии на 1916 г.» були: молитви, читання та пояснення законовчителем Євангелія, відвідування церковних богослужінь, урочисті акти, святкові доповіді та літературно-музичні вечора [14, с. 267-368]. Виховна діяльність Маріїнського жіночого училища здійснювалася як на уроці, так і у позанавчальний час. За кожним класом наглядала класна дама, яка і здійснювала виховання учениць. Класні дами Полтавського інституту шляхетних дівчат турбувалися про зовнішність учениць, їхній одяг, ходу, поставу, про те, яким чином надати тілу дівчат граційності. З цією метою здійснювалися заняття з танців, навіть без музичного супроводу («запросто»), драматичного мистецтва, декламування віршів, показ спектаклів, участь у музичних і літературних вечорах [3, с. 49].

Методи організації діяльності і формування досвіду поведінки: привчання, вправи, доручення, виховні ситуації. Привчання – організація планомірного і регулярного виконання суб'єктом визначених дій з метою перетворення їх у звичку поведінки [1, с. 149]. У жіночих закладах привчали до дотримання режиму, необхідності руху і відпочинку, не розмовляти на уроці, систематичного огляду лікарем тощо. Наприклад, у Роменській жіночій гімназії два рази на рік дівчат оглядав лікар, який на основі медогляду призначав лікування, гімнастичні вправи, ігри, замські прогулянки [19, с. 26]. Дослідник В. Лядов зазначав, що душа наша знаходиться у тісному взаємозв'язку з тілом, а тому духовні здібності (пам'ять, уява, мислення) можуть діяти успішно лише при здоровому стані тіла [5, с. 8]. Саме тому особливу увагу жіночі навчальні заклади у своїй роботі (на усіх етапах) звертали на фізичне вдосконалення, покращення здоров'я учениць. Жіночі заклади освіти забезпечували учениць здоровою і різноманітною їжею, використовували прогулянки, ігри на свіжому повітрі, проводили гімнастику. Сон здійснювався відповідно віку дівчат, печі топилися згідно вказівок гігієністів по термометру [3, с. 23]. Педагог, науковець М. Скойтен зазначав необхідність дотримання гігієни жінки. Автор наголошує на необхідності вивчення гігієни у жіночих закладах освіти [15, с. 248]. Важливим для

вивчення є предмети «Домашнє рахівництво», «Страви і способи їх приготування», «Виховання дітей», оскільки у подальшому житті дівчина постійно стикається зі знаннями, що вивчаються на даних курсах [15, с. 266-269]. З метою збереження здоров'я учениць персонал жіночих навчальних закладів слідкував за чистотою і охайністю навчальних приміщень. Вода для пиття щодня використовувалася свіжа; вона, була переважно, кип'ячена. Біля умивальників знаходилися чисті рушники. Керівники закладів турбувалися про теплоту і сухість у закладах. Також, педагоги слідкували за тим, щоб учениці не бігали на подвір'ї у холодну, морозну погоду; не сідали на холодну землю. Для лікування у церковнопарафіяльні школи запрошувалися фельдшера, закріплені за навчальним закладом, а також земські лікарі (не менше двох разів на рік) [10, с. 768-769].

З метою морально-релігійного становлення особистості учениці Полтавського інституту шляхетних дівчат здійснювали щоденні молитви (зранку і ввечері), відвідували храм Божий (обов'язково у неділю, релігійні свята, святкові для інституту дні), дотримувалися нежорсткого посту, читали твори на релігійну тематику, відвідували уроки церковного співу. Щодня вранці і увечері учениці жіночих церковнопарафіяльних шкіл методом привчання здійснювали загальну молитву. Кожен урок теж починався і закінчувався молитвою. У святкові й вихідні дні учні разом з батьками повинні були відвідувати богослужіння в місцевому храмі. Оскільки церковнопарафіяльні школи діяли при парафіях, учні брали активну участь у всіх заходах церкви, зокрема, у церковних святах, хресних ходах, прислужуванні священику під час відправи, читанні на криласі, церковних співах тощо. Загалом це позитивно відображалось на поведінці учениць. Щоденно учениці жіночої недільної школи при Полтавському жіночому єпархіальному училищі відвідували і брали участь у ранкових молитвах. Так, на початку року ранкова молитва зачитувалася вчителем, а пізніше – ученицями старшої групи. Кожен урок починався і завершувався молитвою. Часто молитви писали під диктовку всім класом. Навчальний рік починався і завершувався молебнем вдячності Богу. Також всі учениці відвідували богослужіння училищної церкви (приймали участь і у читанні молитов). Виховній меті відповідало і викладання Закону Божого, церковно-слов'янського читання, церковного співу, вибір книг і статей релігійно-морального змісту для класного і позакласного читання [2, с. 168].

Важливо зазначити, що згідно історичному нарису учениць привчали до охайності, ввічливості, доброзичливості, скромності, вдячності, допомозі іншим, працелюбства, чемності, набожності, старанності тощо [2]. Під час канікул у Лубенській жіночій Олександрівській гімназії проводилися екскурсії до Троїцько-Сергіївської лаври та Іпатіївського монастиря [14, с. 476-477].

Вправи – багаторазове повторення, закріплення, вдосконалення способів дій як стійкої основи суспільної поведінки, тобто це планомірно організоване виконання різних дій, практичних справ з метою формування і розвитку певних навичок поведінки, рис характеру [1, с. 148]. Систематичне виконання вправ призводить до вироблення навичок і звичок, які включаються в загальну структуру поведінки людини і проявляються як її індивідуальні риси. Звички в учениць жіночих освітніх закладів Полтавського краю формували на основі розповідей про норми поведінки у навчальному закладі, у громадських місцях, на природі; вироблених умінь позитивних дій у тих чи інших ситуаціях. Значну увагу в закладах середньої ланки жіночої освіти, приділяли формуванню звички до регулярної праці (господарювання, рукоділля, робота на кухні, городі та саду при навчальному закладі), до фізичної та гігієнічної культури (підтримання чистоти тіла, ранкова гімнастика, потреба в рухах, ергономічні умови навчання і відпочинку тощо), бути обов'язковим у стосунках з іншими людьми.

Доручення – виконання визначених завдань, що сприяють накопиченню досвіду позитивної поведінки, вихованню гуманних якостей особистості, відповідальності, старанності. Ученицям старших класів початкової ланки освіти давали доручення

допомагати відстаючим ученицям молодших класів; здібні учениці класу, у середньоосвітніх жіночих закладах, допомагали слабковстигаючим дівчатам. Важливим і почесним вважалося доручення читати молитви у шкільній церкві на недільній службі. При вивченні домоведення учениці Полтавської приватної повноправної жіночої прогімназії з професійним курсом В. Неупокоевої з раннього віку привчаються до таких доручень, які розвивають кмітливість, наполегливість, адміністративні здібності, усвідомлення відповідальності і не лише за свою працю, але й за діяльність однокласниць.

Виховні ситуації – створення таких зовнішніх обставин, які дозволяють опосередковано впливати на свідомість, почуття, вчинки людини [1, с. 151]. Педагоги жіночих освітніх установ систематично використовували спеціально створені ситуації з метою формування позитивних рис характеру учениць, вправлення у виконанні дій, вияву позитивної поведінки, спілкуванні.

Методи стимулювання і корекції поведінки людини: заохочення і покарання, які здійснюють функцію стимулювання і корегування діяльності і вчинків людини. Заохочення – це підтвердження правильності вчинків, дій суб'єкта [1, с. 157]. Значення його в тому, що воно сприяє закріпленню позитивних форм поведінки людини і може знайти прояв у різноманітних формах. У Полтавському інституті шляхетних дівчат переважали у використанні: розумне, справедливе, проникнуте любов'ю заохочення (увага, позитивні відгуки перед батьками, родичами, викладачами або іншими вихованками тощо). При здійсненні заохочення педагоги дотримувалися наступних умов: справедливість, своєчасність, дотримання міри в заохоченні. По завершенню жіночої гімназії, інституту шляхетних дівчат найбільш здібні учениці нагороджувалися золотими і срібними медалями [6, с. 211].

Покарання – вплив на особистість індивіда, який відбиває засудження його дій, вчинків, що суперечать нормам, принципам поведінки у суспільстві, змушуючи його дотримуватися цих норм [1, с. 158]. Фізичні покарання у жіночих закладах освіти Полтавської губернії у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. не використовували; перевага надавалася вираженням морального осудження в різних формах (вияв незадоволення, осудження, присоромлення, обмеження, вияв деякої стриманості у стосунках педагогів з ученицями, позбавлення звичної ласки, нотка відчуження в голосі) [4, с. 202].

У Полтавському інституті шляхетних дівчат використовували покарання у таких формах: суворо-офіційне звернення, догана наодинці або у присутності класу, негативний відгук перед начальницею інституту, відокремлення учениці від інших у класній кімнаті на окрему лавку, нетривале стояння у класі, коли інші сидять, стояння в куті класної кімнати тощо. Тобто, головне покарання – не фізичний біль, а сором [6, с. 226]. Найбільш поширеними покараннями у Лубенському єпархіальному жіночому училищі вважали: повчання, зауваження, догани, позбавлення обіду, заборона брати участь в розважальних заходах тощо [13, с. 267-368]. «Школа без дисципліни, що млин без води», – говорив Я. А. Коменський, підкреслюючи важливість шкільної дисципліни. Так, вважало і керівництво жіночих навчальних закладів. Дисципліна учениць церковнопарафіяльних шкіл виявлялася в охайному виконанні призначеного завдання, своєчасному приході до школи, тишині та уважності поводження на уроці, триманні книг і зошитів в охайності. Якщо учениці порушували дисципліну, учителя використовували зауваження, догану наодинці, суворо догану перед усім класом, зобов'язували стояти цілий урок біля парти або у кутку, залишали після уроків у класі на певний час під наглядом шкільних працівників, лишали спільних дитячих ігор, позбавлення місця, стояння на колінах, залишення у школі до моменту вивчення уроку під наглядом учителя (на незначний час), повідомлення батькам про вчинок учениці. Покарання з використанням фізичної сили у школах не допускалися [11, с. 229-230].

До методів впливу на вихованок жіночої недільної школи при Полтавському

жіночому єпархіальному училищі належали: пильний нагляд; використання позитивного прикладу, чемного зауваження, переконання; навіювання в присутності педагогічної ради; попередження; доброзичлива догана від начальниці училища; зниження балу за поведінку. Навіть якщо вихованки здійснювали негідні вчинки, були неуспішними у навчанні, керівництво училища не використовувало грубих і принизливих покарань [2, с. 194].

Отже, серед методів виховання у жіночих закладах освіти Полтавського регіону вирізняються: методи формування свідомості (освічення, переконання, прикладу), методи організації діяльності і формування досвіду поведінки (привчання, вправи, доручення, виховні ситуації), методи стимулювання і корекції поведінки людини (заохочення і покарання). Позитивним здобутком було активне використання заохочення (увага, позитивні відгуки перед батьками, викладачами або іншими вихованками, нагородження золотими і срібними медалями та ін.) учениць. Фізичні покарання не використовували; перевага надавалася моральному осуду в різних формах.

Список використаних джерел:

1. Волкова Н.П. Педагогіка : навч. пос. Київ, 2007. 616 с.
2. Двадцатилетие Полтавского епархиального женского училища : материалы для истории училища. Полтава, 1894. 274 с.
3. Женское образование в России : исторический очерк от времен Владимира святого до кончины императора Николая I. Полтава, 1906. 93 с.
4. Зайченко І.В. Історія педагогіки : у двох книгах. Книга II. Школа, освіта і педагогічна думка в Україні : навч. пос. Київ, 2010. С. 188-627.
5. Лядов В. Руководство к воспитанию и обучению детей. Петербург, 1889. 184 с.
6. Мазанов П. Полтавский институт благородных девиц : 1818-1898 [архивные справки]. Полтава, 1899. 324 с.
7. Острогорский В.П. Русские писатели как воспитательно-образовательный материал для занятий с детьми (для матерей, воспитателей и учителей). Петербург, 1874. 140 с.
8. Отчет о начальных народных училищах Полтавской губернии за 1873 гражданский год. Полтава, 1874. 75 с. + 31 с. приложений.
9. Отчет о состоянии Мариинской Полтавской женской гимназии за 1880-1881 уч. год / [сост. А. Сиольская, С. Стеблин-Каминский]. Полтава, 1881. 40 с.
10. Отчет о состоянии церковных школ Полтавской епархии за 1911-1912 уч. год. *Полтавские епархиальные ведомости*. Часть официальная. 1913. №.11. С. 755-776.
11. Отчет о состоянии церковно-приходских школ и школ грамоты Полтавской епархии за 1890-1891 уч. год. *Полтавские епархиальные ведомости*. Часть официальная. 1892. №.6. С. 218-246.
12. Очерк положения народного образования в Полтавской губернии за 1907-1908 уч. год. Выпуск первый, второй. Полтава, 1909. 121+33 с.
13. Памятная книжка Полтавской губернии на 1916 год. Полтава, 1916. 430 с.
14. Полтавщина : енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. Київ, 1992. 1024 с.
15. Скойтен М.С. Воспитание женщины. Петербург, 1911. С. 248-272.
16. Центральный державный исторический архив Украины. Ф. 707. Оп. 168. Спр. 666, 1917 р., 28 арк.
17. Центральный державный исторический архив Украины. Ф. 707. Оп. 256. Спр. 222, 1913 р., 145 арк.
18. Центральный державный исторический архив Украины. Ф. 707. Оп. 33. Спр. 1, 1866-1867 рр., 417 арк.
19. Центральный державный исторический архив Украины. Ф. 707. Оп. 35. Спр. 1, 1869 р., 647 арк.
20. Центральный державный исторический архив Украины. Ф. 707. Оп. 87. Спр. 6756, 1885-1886 рр., арк. 76-93 зв.